

مطالعه تأثیر هنر مانوی بر نگارگری عصر تیموری براساس نظریه فرهنگ‌پذیری ماکس وبر

چکیده

نگارگری دوره تیموری یکی از مراحل مهم و تأثیرگذار تاریخ هنر سرزمین ایران است؛ متعاقب آن نقش هنر مانوی و تأثیر مانویت بر تعالی هنر دوره تیموری و نقش هنر سرزمین ایران در دوره تیموری و عاملیت عنصر ترک و مغولی از مباحث مهم تاریخ ایران می‌باشد. حاکمیت ایلخانی-مغولی محدودیتی برای هنرمندان و دانشمندان برای ارائه دستاوردها و هنرهایشان قائل نشدند؛ در پی آن از هنر مانویان بهره بردند. هوشمندی مانویت در استفاده آگاهانه از هنرهای بصری و تجسمی اثر وسیعی بر جهان پیرامون گذاشت. شاخص‌ترین این هنرها، هنر نقاشی و نگارگری بود. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. دستاورد تحقیق طبق نظریه تأثیرگذاری فرهنگی، عوامل فرهنگی از اصول مهم اثرگذاری هنر مانویت بر نگارگری دوره تیموریان بوده است. این موضوع باعث رشد و تعالی هنر در این دوره در شکل نقاشی مینیاتور شد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی چگونگی استفاده ابزاری و هوشمندانه مانویان از هنر طراحی و نقاشی.
۲. بررسی چگونگی تأثیرگذاری فرهنگی هنر مانوی بر نگارگری تیموری.

سؤالات پژوهش:

۱. مانویان چگونه از هنر به‌عنوان ابزاری هوشمندانه بهره بردند؟
۲. با تکیه بر نظریه تأثیرپذیری فرهنگی، تأثیر هنر مانوی بر نگارگری عصر تیموری چگونه بود؟

کلیدواژه‌ها: تأثیرپذیری فرهنگی، مانویت، هنر نگارگری، عصر تیموری، تاریخ ایران.

مقدمه

دوره بنیان‌گذاری حکومت ایلخانیان مغول در سال ۶۲۸ق. تا برآمدن یک‌صد و پنجاه سال پس از آغاز حکومت صفویه چهارصدساله فاصله است. تاریخ‌شناسان معتقدند این دوره از درخشان‌ترین دوران گسترش فرهنگی ایرانی‌هاست. البته باید اذعان نمود که پیشرفت و گسترش فرهنگی و اجتماعی تنها در یک جامعه آزاد میسر است. در دوران سلسله‌های ایرانی، ترک، امیران و امیرزادگان به دلیل گرایش شخصی یا در رقابت با دیگران به تشویق علم و فرهنگ پرداختند. در دوره حکومت مغولان جریان اندیشمندی و ادبی و فرهنگی جاری و ساری بود. نتیجه آن جای شگفتی ندارد که به ظهور و بروز صدها نویسنده، هنرمند و دانشمند منجر گردد. وجود سپهر آزاداندیش و مشوق هنر و آزادی بیان و حمایت از ارزش‌های مترقی سبب‌ساز وجود فرهنگ ترقی‌خواهی، خردگرایی، شکیبایی، نوآوری و شکل‌گیری جامعه عقلانی و نظام اجتماعی بیدار و هوشیار می‌شود و حتی مغولان رهبران حاکمیت ایلخانی در بافت و گستره تمدنی و فرهنگی ایرانی به‌شمار آمده‌اند. در این دوره به‌علت عدم تعصب دینی، رهبران مغولی حکومت ایلخانی محدودیتی برای هنرمندان و دانشمندان برای عرصه دستاوردها و هنرهای آن‌ها قائل نشدند. هنر مانوی در مجموعه‌ای از فرهنگ جهان‌وطنی موجود در ترکستان منعکس می‌شد و از این منطقه تأثر و نفوذ خود را در فضای بسیار گسترده‌ای پراکند. پدیدآمدن نقاشی‌های نگارگری یا مینیاتور ایرانی، انواع پارچه‌های مزین، سفال، بناها را گسترش دادوستد فرهنگی با قلمروهای دیگر آسیا، از جمله چین و هند و اروپا نشانه‌هایی از آزادی مطرح در سطح جامعه ایرانی بود. در این رابطه اهمیت تحقیق؛ شناخت نقش تأثیرگذاری هنر مانویت بر تعالی هنر دوره تیموری در ایران و نقش و عاملیت عنصر ترک و مغولی و اینکه تا چه اندازه مؤثر بوده است.

هدف تحقیق چگونگی استفاده ابزاری و هوشمندانه مانویان در استفاده از هنر طراحی و نقاشی و اثرگذاری عمیق و قدرتمند بر هنر دوره تیموری است، تأثیری که تا سده‌ها ماندگار ماند. سؤال تحقیق، باتکیه بر نظریه تأثیرپذیری فرهنگی، تأثیر هنر مانوی نگارگری عصر تیموری چگونه بود؟ فرضیه تحقیق، نقش مانویت با استعانت از فرهنگ‌های سرزمین‌ها و اقوام مختلف تأثیر مهمی بر هنر نگارگری دوره تیموری ایفا نمود. شیوه تحقیق، توصیفی - تحلیلی، با روش مطالعه کتابخانه‌ای و بر مبنای ابزار فیش‌برداری انجام شده است.

در این خصوص تحقیقات به‌صورت پراکنده در بعضی از کتاب‌ها و مقالات مطالبی را می‌توان یافت؛ از جمله معمارزاده (۱۳۸۸) در کتاب «ماه و هنر» نویسنده اعتقاد دارد استمرار نقاشی مانویان در نگاره‌های سه کتاب مهم مکتب اول تبریز (دوره ایلخانیان) منافع الحيوان ابن بختیشوع و جامع‌التواریخ خواجه رشیدالدین فضل‌الله و شاهنامه بزرگ مغولی وجود دارد. موسوی لری، نماز علیزاده (۱۳۹۱) در مقاله «چهره‌نگاری سلجوقی - تداوم فرهنگ بصری مانوی»، معتقدند در عصر شکوفایی سلجوقیان تأثیر رویکرد زیبایی‌شناسی ایرانی - اسلامی نه‌تنها بر هنر سلجوقی بلکه در تمدن اسلامی شاکله‌ای از سنت‌های تصویری و مفهومی را فراهم آورده که بسیاری از آثار برجسته هنری، حتی در دوره‌های بعد، تحت تأثیر آن قرار گرفتند. اسماعیل‌پور (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی اسلوب نگارگری مانوی در قطعه ۱۳۴» می‌گوید، هنر مانوی در فرهنگ ایران نیرویی پویا و زنده است. این پویایی از آنجا نشئت می‌گیرد که در این هنر، ایمان مذهبی عمیقی نهفته است. مانویت ارتباط نزدیکی با سایر فرهنگ‌ها پیدا کرده بود و همین تأثیر پایا، اهمیت خاصی به هنرهای مانوی در تاریخ هنر ایران بخشیده است. شایسته‌فر و ملا لطیفیان (۱۳۸۱) در مقاله «بررسی ویژگی‌ها و مطالعه تطبیقی نگاره‌های ایرانی در دوران تیموری و صفوی» معتقدند اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی حاکم بر ایران در دوره

تیموریان همراه با پیدایش کارگاه‌های سلطنتی و جذب برترین هنرمندان نگارگر، در واقع رشد و پیشرفت هنر کتاب‌آرایی و نگارگری در این دوره و هنرپروری متمرکز در دربار سلاطین و حاکمان تیموری به وجود آورد.

نتیجه‌گیری

فرهنگ حاصل کارکرد معنوی جامعه انسانی است که در آحاد علوم متجلی می‌شود؛ از جمله هنر که اوج معنابخشی به هستی می‌دهد. اگر بپذیریم آیین و آموزه‌مانی و مانویت یک عمل فرهنگی و تعالی‌بخش فکر انسانیت است و برگرفته از آموزه‌های دیگر همانند مسیحیت، یهودیت، زرتشتی و گنوسی و صائبین بود با وام‌گیری از این فرهنگ‌ها در یک گذر به دنیای دیگر که تورفان چینی و با تأثیرپذیری از بودائیسیم خود را باور بنده است. در این راستا، می‌توان گفت در ظهور دوباره در منطقه غرب آسیا که خاستگاه آن بود، تأثیرپذیری فرهنگ مهمی بر زندگی و اندیشه و هنر مردم منطقه داشت. مانویت پیام خود را از طریق نقاشی و نگارگری به پیروان و مردم معرفی می‌کرد. با استناد به باور ماکس وبر در ارتباط با مقوله فرهنگ این فرهنگ و تأثیری که از خود برجای گذاشت به‌نحو مؤثری در تعالی فرهنگ و هنر مردم ایران در قرن نهم در عصر تیموری ایفا نمود. این امر باعث ایجاد فرایند تغییر و تحول بزرگی در فرهنگ مردم گردید و هنر نقاشی، نگارگری، معماری و تذهیب را به حد اعلای رساند. این تحول عظیم تا قرون متمادی بر فلات ایران و دیگر سرزمین‌هایی مانند هند و ترکیه اثر خود را بخشید. باتوجه‌به این موضوع می‌توانیم دریابیم نظریه تأثیرپذیری فرهنگی نشان‌دهنده ترکیب چندفرهنگی در نقطه خاصی عمل نمود و این‌که چگونه مردمی را با آموختن از آیین و آموزه‌های و نگره‌های موجود به اوج تعالی فرهنگی و هنری می‌رساند؛ این وضعیت مخصوص یک فرهنگ یا قوم خاصی نیست، بلکه نتیجه تلاقی و برخورد همسازی چند فرهنگ بوده است که نقطه اوج آن‌را در هنر دوره تیموری در نقاشی مینیاتوری و نگارگری‌های قالی‌ها و معماری‌های موجود می‌بینیم.

فهرست منابع و مآخذ:

- اسماعیل‌پور، ابوالقاسم. (۱۳۸۱). اسطوره آفرینش در آیین مانی. تهران: کارون.
- اسماعیل‌پور، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). «مانی و مانویت در روایات کهن پارسی تا سده ۵ق». پژوهش‌نامه علوم انسانی، شماره ۳۹.
- اسماعیل‌پور، گلشن. (۱۳۹۱). «بررسی اسلوب نگارگری مانی در قطعه ۱۳۴». مجله مطالعات ایرانی، شماره ۲۱.
- انگلیس، فرد. (۱۳۸۶). فرهنگ. تلخیص و ترجمه: محمود ارغوان، تهران: مرکز مطالعات جهانی‌شدن.
- آدامووا، آت. (۱۳۸۶). نگاره‌های ایرانی گنجینه ارمیتاژ از سده پانزدهم تا نوزدهم. ترجمه: زهره فیضی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- آژند، یعقوب. (۱۳۸۷). مکتب نگارگری شیراز. تهران: فرهنگستان هنر.
- آژند، یعقوب. (۱۳۸۹). نگارگری ایران. ج ۱، تهران: سمت.
- بارتولد. (۱۳۶۶). الغ‌بیگ و زمان وی. ترجمه: حسین احمدی‌پور، تهران: کتاب‌فروشی چهره.
- باقری، محمد. (۱۳۷۵). از سمرقند به کاشان. تهران: نشر علمی و فرهنگی.

بلر، شیلا، ام. بلو، جاناتان. (۱۳۸۲). هنر و معماری اسلامی در ایران و آسیای مرکزی - دوره ایلخانیان و تیموریان. رجم محمد موسی هاشمی گلپایگانی، ج ۱، تهران: سازمان چاپ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

پاک‌باز، رویین. (۱۳۸۰). نقاشی ایران - از دیرباز تا امروز. تهران: زرین و سیمین.

پوپ، آرتور اپهام. (۱۳۷۸). سیر و صور نقاشی ایرانی. ترجمه: یعقوب آژند، تهران: مولی.

جهان‌بخش، فرهنگ. (۱۳۸۶). تاریخ اندیشه ایرانی در دو قرن سکوت. (بی‌جا)، مؤلف.

خلج امیرحسینی، مرتضی. (۱۳۷۸). رموز نهفته در هنر نگارگری. تهران: کتاب آبان.

جهانبگلو، رامین. (۱۳۷۳). مجله کیان، شماره ۱۹.

حسن‌زاده، مه‌رمان. (۱۳۹۱). مکتب نگارگری در عصر تیموریان. پایگاه خبری هنر ایران.

ریاضی، محمدرضا. (۱۳۷۵). فرهنگ مصور و اصطلاحات هنر ایران. تهران: دانشگاه الزهرا.

سایت علمی رایشمند. (۱۳۹۵). فرهنگ‌پذیری چیست؟

شاهی، نظام‌الدین. (۱۳۶۳). ظفرنامه. تهران: بامداد.

شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۲). «نقاشی مکتب شیراز». هنرهای تجسمی، شماره ۲۰.

شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۸). «مکتب نگارگری بغداد بر مضامین شیعی». دوفصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۰.

شایسته‌فر، مهناز، نار ملالطیفیان. (۱۳۸۱). «بررسی ویژگی‌ها و مطالعه تطبیقی نگاره‌های ایرانی در دوران تیموری و صفوی - دو شاهنامه بایسنقری - شاه‌طهماسبی». فصلنامه مدرس هنر، دوره ۱، شماره ۲.

شریفی، سمیه؛ چیت‌سازیان، امیرحسین. (۱۳۹۷). «بررسی سیر تذهیب قرآن در دوره تیموری - صفوی و قاجار». دو ماهانه علمی تخصصی پژوهش در هنر و علوم انسانی، شماره ۳.

شراتو، امبرتو؛ گرویه، ارنست. (۱۳۸۴). هنر ایلخانی و تیموری. ترجمه: یعقوب آژند، تهران: مولی.

شعبانی، رضا. (۱۳۸۹). مهاجرت هنرمندان ایرانی در دوره تیموری. تهران: علمی و فرهنگی.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۲). فصلنامه هستی. تهران.

شیرازی، علی‌اصغر؛ صادق‌پور فیروزآباد، ابوالفضل. (۱۳۹۱). «بررسی تأثیر تزیینات نگاره‌های بازمانده از مانویان تزئین قرآن‌های قرون اولیه اسلامی موجود رد موزه قرآن امام رضا (ع)». نشریه هنرهای زیبا هنرهای تجسمی، شماره ۴.

فرش‌های دوران ایلخانان و تیموریان. (۱۳۹۸). مرکز ملی فرش ایران.

فکوهی، ناصر. (۱۳۸۲). تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی. تهران: نی.

قاضی، عبدالرحیم. (۱۳۷۷). نظام‌الملک ثانی علی شرنوایی. تاریخ پژوهش.

کاوسی، ولی‌الله. (بی‌تا). زمینه‌های توسعه هنر در دوره تیموریان.

کلیم کایت، هانس یواخیم. (۱۳۷۳). هنر مانوی. ترجمه: ابوالقاسم اسماعیل پور، تهران: فکر روز.

کنبای، شیلا. (۱۳۸۱). نگارگری ایرانی. ترجمه: مهناز شایسته فر، تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.

گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۴). چشم اندازهای جهانی. ترجمه: محمدرضا جلالی پور، تهران: طرح نو.

مفهوم رنگ در مکتب هرات با بررسی نگاره یوسف و زلیخا. (۱۴۰۱). مدرسه ایده، بررسی مکاتب نگارگری ایران، پایگاه خبری یکتاپرست.

مرید حیدری، شیما. (۱۳۸۱). تجزیه و تحلیل و تحول در نگارگری قرن ۸ تا ۱۱ ق، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران مرکزی.

معمارزاده، محمد. (۱۳۸۸). نقاشی مانویان - کتاب ماه و هنر.

میرجعفری، حسین. (۱۳۸۱). تاریخ تحولات سیاسی و فرهنگی دوره تیموریان. تهران: سمت.

میرفخرایی، مهشید. (۱۳۸۳). فرشته روشنی - مانی و آموزه های او. تهران: ققنوس.

ناصر، ناطق. (۱۳۵۷). بحثی درباره زندگی مانی و پیام او. تهران: امیرکبیر.

ویر، ماکس. (۱۳۸۷). روش شناسی علوم اجتماعی. ترجمه: حسن چاووشیان، ج ۳، تهران: مرکز.

ویدن گرن، گئو. (۱۳۸۷). مانی و تعلیمات او. ترجمه: زهت صفای اصفهانی، تهران: مرکز.

هامبی، لوئی، منوره، دو ویلا، گئو، ویدن گرن. (۱۳۷۶). هنر مانوی و زردشتی. ترجمه: یعقوب آژند، تهران: مولی.

هروی، سیف بن محمد. (۱۳۸۱). تاریخ نامه هرات. به کوشش محمد آصف فکرت، تهران: بنیاد موقوفات.

یزدی، شرف الدین علی. (۱۳۳۶). ظفرنامه تیموری. تهران: امیرکبیر.

Boyce, M. (۱۹۷۵). *A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian*, Leiden,

Gulacsi, Zsuzanna, (۲۰۰۵) *Mediaeval Manichaean Book Art*, Leiden.